

Anmeldelser

Flemming Rieck: Jernalderkrigernes skibe. Nye og gamle udgravninger i Nydam Mose. Vikingeskibshallen i Roskilde 1994. 72 s., 125 kr.

Vikingeskibshallen i Roskilde kan i år fejre 25 års jubilæum, og det har man valgt at markere med dels en særudstilling, dels et mindre skrift – ikke om vikingeskibe, men om Nydam Mose, hvor der i forrige århundrede blev gjort et meget betydningsfuldt skibsfund fra den ældre jernalder.

Fra 1859 til 1863 blev der af den fremragende danske arkæolog og leder af »Den kongelige Samling af nordiske Oldsager i Flensborg«, Conrad Engelhardt, foretaget udgravninger i Nydam Mose på Sundeved i Sønderjylland. Udbyttet var imponerende: i hundredvis af jernaldervåben (sværd, spyd, buer, pile og skjolde), hesteknøglar og fragmenter af seletøj samt en hel del personligt udstyr såsom smykker, bæltespænder og kamme, alt sammen overordentligt velbevaret, blev fremdraget af mosejorden. Mest opsigtsvækkende var dog fundet af to store rofartøjer. Det er den største af disse, en ca. 23 meter lang egetræsbåd, der er kendt som »Nydam-båden«. Efter at have ført en omtumlet tilværelse er den nu fast opstillet på Gottorp Slot i Slesvig. Af den anden båd, der var bygget af fyrretræ, er kun bevaret nogle få brudstykker. Endelig blev der fundet nogle plankestumper fra endnu en egebåd, der først var hugget i stumper og stykker, inden den var havnet i den nuværende mose.

Der er almindelig enighed om, at Nydam-fundet ligesom de ca. 20 tilsvarende fund, der kendes fra Danmark, må tolkes som krigsbytteofre. Sejrherrerne har efter endt kamp takket guderne ved at ofre den overvundne fjendes våben, heste og øvrige udstyr i en hellig sø; ofte er genstandene forinden blevet ødelagt. Det ældste af disse våbenofferfund er fra Hjortspring Mose på Als og dateret til ca. 300 f.Kr., men de fleste af fundene stammer fra perioden 2.-5. årh. e.Kr. Såvel i Nydam, der er blandt de største våbenofferfund, som andre steder er der konstateret flere offerfaser, formentlig som resultat af tilbagevendende krigshandlinger. Størsteparten af Nydam-materialet, heriblandt den store egebåd, kan dateres til 4. årh. e.Kr., dvs. anden halvdel af yngre

romersk jernalder, men også i periodens begyndelse (ca. 200 e.Kr.) og i den efterfølgende germanske jernalder (5. årh. e.Kr.) har der fundet ofringer sted.

Nydam kom imidlertid til at spille en rolle i endnu en krig – i 1864! Det var i den spændte situation i 1863, at Engelhardt indstillede sine udgravninger i mosen, og fyrretræsbåden, som han havde måttet efterlade på stedet, overlevede ikke den forestående krig. Historien om, hvorledes Engelhardt og hans »medsamensvorner« forsøgte – dog kun med begrænset held – at sikre oldsagerne fra Nydam og fra det andet store slesvigske mosefund, Thorsbjerg, syd for den nuværende grænse, på danske hænder, er spændende som en spionroman og fortælles på udmærket vis i *Jernalderkrigernes skibe*.

Bogen gør endvidere en del ud af den videnskabelige diskussion, der har været ført om mosens geologi, ligesom man også får et indtryk af personen Conrad Engelhardt og hans virke. Derimod er det i betragtning af bogens titel ikke mange linier, der er sat af til en egentlig beskrivelse af de tre skibsfund. I den korte, overskuelige gennemgang af disse er hovedvægten lagt på det historiske forløb, hvad der næppe vil tilfredsstille den særligt skibsinteresserede læser.

I 1984 og igen fra 1989 har der atter været foretaget videnskabelige undersøgelser i Nydam Mose, og præsentationen af Nationalmuseets tværvideenskabelige »Nydam-projekt« – fremtidsperspektiver og foreløbige resultater – udgør herved halvdelen af bogen. Et væsentligt formål med de nye udgravninger, der skal fortsætte de kommende år, er at lokalisere og udgrave det bådtræ, der måtte være tilbage i mosen. Det er således lykkedes at genfinde Engelhardts gamle udgravningsfelter, og man regner med, at der såvel i som uden for disse vil kunne findes betydelige dele af bådene, der – også når man ser bort fra den sønderhugne egebåd – langt fra var hele, da de blev afdækket i forrige århundrede. Der er allerede gjort flere vigtige fund, bl.a. af et rør, der formentlig har hørt til den hedengangne fyrretræsbåd. Endelig lever håbet om at støde på den fjerde båd, »spøgelsesskibet«, som Engelhardt mente at have konstateret i mosen, men hvis eksistens man ikke ved noget sikkert om. Sideløbende med skibseftersøgningerne prøver ar-

kæologerne endvidere at skabe sig et overblik over fundenes fordeling i mosen, mens naturvidenskabsfolk skal søge at klarlægge den oprindelige jernaldersøvs udvikling til mose. Der vil utvivlsomt komme meget spændende nyt ud af de næste års store Nydam-undersøgelser.

Jernalderkrigernes skibe er rigt illustreret, næsten for rigt – f.eks. er det efter min opfattelse lige i overkanten med to billeder af Prins Joachim og ét af Dronningen på besøg i Nydam, og også i andre tilfælde synes fotografierne at være brugt som fyldstof. På trods af illustrationernes rigelighed er der imidlertid ikke blevet plads til en oversigtsplan, som kunne have givet læseren overblik over udgravningsfelter og fundkoncentrationer. Desuden kunne billedernes kvalitet godt have været bedre: forsidebilledet er uskarpt, mange af de øvrige fotografier er blevet for lyse, og Magnus Petersens fine og detaljerede tegninger fra Engelhardts Nydam-publikation (1865) kommer slet ikke til deres ret i bogens noget utværede gengivelse. Bogen skæmmes yderligere af en del sjuskefejl: f.eks. anvendes fagudtrykket *en kejpe* (åregaffel), der næppe er almindelig kendt, adskillige gange, inden det endelig bliver forklaret på side 57. Eller hvad med følgende forkludrede sætning: *Såvel praktiske problemer som finansielle forhold og arkæologiske initiativer løses i nært samarbejde mellem forskere og (Nydam-)selskabets medlemmer* (s. 38)?

Den største svaghed ved *Jernalderkrigernes skibe* er dog nok dens mangel på konklusion, hvilket til dels kan forklares med, at den er skrevet, mens undersøgelserne stadig er i fuld gang. For det første er der intet afgørende nyt om bådenes konstruktion, hvad titlen ellers godt kunne have fået én til at tro, og for det andet afholder forfatteren sig stort set fra tolkninger af Nydam-fundets forskellige faser end-sige af det jernaldersamfund, der stod bag de storstilede offerhandlinger. Det nærmeste, man kommer en tolkning af det store fundmateriale, er faktisk illustrationen på sidste side, hvor man ser en kæmpemæssig opstilling af tinsoldater i jernalderudstyr, nogle få til hest, lidt flere med bue og pil, de fleste med spyd og skjold. Teksten lyder i al sin korthed: *I Nydam er der fundet våben fra omkring 450 krigere. Der krævedes ti både til at transportere 450 våbenføre mænd* (s. 69). Man kunne godt have ønsket sig en lidt mindre ordknap redegørelse for disse forhold. Det er i øvrigt med til at understrege bogens karakter af foreløbig rapport, at man igen og igen støder på formuleringer i stil med: *...her kan kun gives et foreløbigt billede...* (s. 13), *Et større analysearbejde må indledes, før...* (s. 32) og *De kommende års undersøgelser vil forhåbentlig give*

nye brikker til puslespillet (s. 54). Der vil formentlig være behov for en ny populærvidenskabelig fremstilling af Nydam-fundet, når forskerne er kommet noget længere med deres bearbejdning af materialet.

Vibe Ødegaard

Bo Fritzboøger: Danske skove 1500–1800. En landskabshistorisk undersøgelse. Landbohistorisk Selskab 1992. 345 s., 100 kr.

Bo Fritzboøger, red.: Dansk Skovbrug 1710–33. Indberetninger til overjægmester Frederik von Gram. Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie og Skovhistorisk Selskab 1993. 302 s., 225 kr.

Med en stribe af skovhistoriske publikationer har den unge Bo Fritzboøger siden slutningen af 1980'erne placeret sig centralt i et forskningsfelt der herhjemme i mere end et halvt århundrede har været præget af forskellige – ofte pensionerede – forstfolks bidrag.

Det er vel først med den tidligere formand for Nordisk Kulturlandskabsforbund Eiler Worsøes lille bog om stævnings-skovene fra 1979, at der begyndte en nyorientering af dansk skovhistorie. En udvikling, der ikke kun omfatter Worsøe og Fritzboøger, men også arbejder af folk som Karsten Klindt-Jensen og Erik Oksbjerg. Hvor landskabshistorie tidligere var nærmest synonymt med landbrugs-historie, og skovhistorie nærmest synonymt med skovbrugets og de enkelte forstfolks og skovdistrikters historie, repræsenterer denne nyorientering en interesse for ældre tiders udnyttelse af naturgrundlaget til andet og mere end agerbrug.

Fritzboøgers undersøgelser har da heller ikke rod i den gamle danske, skovhistoriske tradition, som i øvrigt primært må søges i ældre lærebøger for forstfolk, men i en tværfaglig, udenlandsk påvirket forskningstradition, hvor skovene og det øvrige kulturlandskabs historiske udvikling anskues som et forskningsfelt i grænselandet mellem humaniora og naturvidenskaberne.

De to foreliggende bøger er af meget forskellig karakter. *Danske skove 1500–1800*, der er en omarbejdet udgave af Fritzboøgers Ph.d.-afhandling i historie ved Københavns Universitet, er den store, brede behandling af skovene i det danske landskab gennem 300 år, hvorimod *Dansk Skovbrug 1710–33* er en kildeudgivelse, der dels gengiver skovforordningerne fra 1710 og 1733, dels bringer en række indberetninger fra forskellige egne af landet

indsendt i 1731 til overjægmester Frederik von Gram (1664-1741). Som overjægmester fra 1730 til sin død var Fr. v. Gram ansvarlig for jagtforordningen af 18. april 1732 og skovforordningen af 26. januar 1733, der med sine mange detaljerede forskrifter har haft stor betydning for skovbruget helt op til vor tid. Det er derfor værdifuldt, og betegnende for Fritz-bøgers omfattende viden på feltet, at de to skovforordninger hermed publiceres, idet man hidtil har været henvist til *Chronologisk Samling af de kgl. Forordninger og aabne breve Forst- og Jagtvæsenet i det egentlige Danmark ang...* fra 1836, når det drejede sig om den for den skovhistoriske forskning så centrale 1733-forordning.

Fritzbøger har i *Danske skove 1500-1800* valgt at disponere sin fremstilling i 13 kapitler, men krydret dem med en række lokale eksempler, hvor der redegøres for arealanvendelsen i et udvalgt landsogn med henblik på skovenes rolle i de lokale landskabs- og brugsformer. Det drejer sig om de syv sogne Hårslev (V. Flakkebjerg h.), Give (Nørvang h.), Sdr. Alslev (Falsters Sdr. h.), Eskilstrup (Falsters Nr. h.), Gaverslund (Holmans h.), Ø. Starup (Brusk og Jerlev h.) samt Kindertofte (Slagelse h.).

I det indledende kapitel siges det bl.a. om undersøgelsens mål (s. 11): *Hovedsigtet er altså landskabshistorisk. Skoven vil primært blive betragtet som en del af kulturlandskabet, og kun sekundært som landbrugsproduktionens og hele samfundets vigtigste materiale- og energiresource. Undersøgelsens emne er skoven, ikke skovbruget, omend de to selvsagt er uøseligt forbundet.* Derefter tages der afsæt i gennemgangen af tre egne af Danmark (Antvorskov og Korsør len, Nykøbing len, Koldinghus len) med det formål at diskutere forekomsten af skov i kildematerialet, repræsenteret ved regnskabsmateriale (afgiftsydelser), stednavnemateriale, kortmateriale, taksationer, skovbeskrivelser m.m. Sammenfattende anfører Fritzbøger, at de danske skove i perioden 1500 til 1800 blev mindre både i vedmasse og areal, men de fleste steder var der tale om en ændring fra overskowsarealer til krat drevet som stævningsskov, ligesom der mange steder var en særdeles frodig underskov helt frem til 1700-tallets sidste årtier (s. 142).

Efter et forstmæssigt mellem spil om træarterne, deres geografiske fordeling og sundhedstilstand, kommer – efter anmelderens mening – bogens mest tankevækkende del, hvor sammenhængen mellem skovtyper og menneskets udnyttelse af vedmassen gennemspilles som et tema med talrige variationer. *Mange slags skove* kalder forfatteren optakten, og behandler derefter aspekter som skovfællesskab

og udskiftning, 1700-tallets energiboom og industriel skovudnyttelse, skoven og krigen, skov og husdyrbrug, svedjebrug, skovdyrkningsforsøg etc. Afsluttende bringes kapitlet *Skoven og landskabet*, hvor der opsummeres og konkluderes, at såvel afskovningen som konverteringen af overskov til underskov formentlig har haft en række konsekvenser for det øvrige landskab (s. 292). Ikke en revolutionerende formodning, men undersøgelsens kvaliteter ligger heller ikke i en forenklet årsagsforklaring på skovreduktionen, men i sin fremdragelse af det flersidige skovbrugs tilstedeværelse i det danske kulturlandskab gennem hele perioden 1500-1800. Bogen afsluttes med hele det videnskabelige apparat, herunder et samlet person- og stedregister med den indbyggede finesse, at stednavne er sat med almindelig skrift, hvorimod personerne er sat med kursiv.

Skovens forskellige roller i samspillet mellem agerbrug, husdyrbrug og skovbrug er igen kommet i fokus med Skov- og Naturstyrelsens seneste rapporter (*Strategi for de danske naturskove*, 1994, og *Strategi for bæredygtig skovdrift*. Betækn. nr. 1267, 1994) og Fritzbøgers bog er således uhyre aktuel. Samtidig må den også betragtes som noget nær en milepæl i den skovhistoriske forskning, ikke mindst med sin påvisning af det flersidige skovbrugs afgørende betydning for det danske kulturlandskabs udformning i tiden før Landboreformerne.

Dansk Skovbrug 1710-33 er som nævnt en kildeudgave, og ikke – hvad titlen måske kunne antyde – en behandling af skovbruget i begyndelsen af det 18. århundrede. Udgiverselskaberne har med deres akcept af Bo Fritzbøgers forslag om udgivelse givet den bedste baggrund for publiceringen af en gedigen kildeamling til periodens skovhistorie.

Såvel forordningerne som indberetningerne er centrale, og har tidligere kun været tilgængelige på Rigsarkivet i København, dels i Samlingen af trykte forordninger (nr. 1063 og 1638), dels i Rentekammerets arkiv (Rtk. 3323.181). Nok har forordningerne, der i bogen gengives i en tospaltet opsætning som »sideordnet opstilling«, kunnet findes i Fallesens *Chronologisk Samling...*, men her var en sammenligning af de to forordninger yderst vanskelig. En ting, der ellers nok kunne være nyttig, idet man skal erindre, at skovforordningen fra 1733 med sine 47 artikler i mangt og meget blot er en udbygning af skovforordningen fra 1710.

Dansk Skovbrug 1710-33 udmærker sig ved en ti siders indledning, hvor Fritzbøger giver en kort, kyndig præsentation af 1700-tallets skove, deres ejer- og brugsforhold, herunder krongodsets brug til jagt og regimentsunder-

hold (rytterdistrikterne), skovlovgivning og -forvaltning samt de såkaldte Skov- og Jagt-sessioner (særdomstole til behandling af især skovtyveri og krybskytteri). Dernæst gengives de femten bevarede indberetninger med tilhørende korte indledninger om distrikternes administration og skove ledsaget af gode gengivelser af datidens hånd tegnede kort. Disse kortgengivelser er i sig selv en kildeudgivelse, og man kunne ønske sig, at de blev gengivet i et større format.

Efter indberetningerne bringes den usignerede og udaterede afskrift *Raisons Til de i Skou Forordningen forandrede Poster* som af Fritzboer tilskrives Frederik von Gram, næppe med urette. Endelig bringes som tillæg et brev, der i form af et udateret koncept – uden angivelse af afsender og modtager – ligger i Rtk 331.12. Af udgiveren antages det, at brevet er fra Frederik von Gram til sønnen Carl Christian von Gram, og han finder det efter indholdet må stamme fra perioden 1722–1731. Udgivelsen afsluttes med noter, ordforklaringer, personregister samt stednavneregister. Tiden må vise, om denne kildeudgivelse vil blive brugt efter fortjeneste, men andre end skovhistorikere kan i hvert fald her studere et kildemateriale fra 1700-tallets første tredjedel som hidtil har været lidt anvendt.

Tommy P. Christensen

Jens Henrik Koudal: En privilegeret musikanter og hans konkurrenter 1716–41. Særtryk fra Dansk årbog for musikforskning 19, 1988–1991. Dansk Folkemindesamling 1993. 58 s., 45 kr.

En privilegeret musikanter og hans konkurrenter er et fint lille bidrag til et ret udforsket område, som stadsmusikantvæsenet i 1700-tallets Danmark udgør. Det er tillige et stykke lokalhistorie og et tidsbillede fra 1700-tallets København og omegn. Hovedpersonen er Peder Sørensen Kurrepind, der i perioden 1716 til 1741 var privilegeret »instrumentist« i Københavns amt.

Der er foretaget en systematisk gennemgang af omfangsrige kildegrupper som Københavns amsarkiv, retsbetjentarkiverne, Københavns magistratsarkiv og Danske Kancelli m.fl. for at finde så mange små enkeltstående brikker, der sammenlagt har kunnet belyse emnet fra forskellige sider.

Bogen giver indledningsvis et historisk rids af stadsmusikantvæsenets udvikling fra den spæde begyndelse i 1500- og første halvdel af 1600-tallet til monopolets endelige afskaffelse i midten af 1800-tallet. Betegnelsen »stadsmusikant« blev brugt om musikere med privile-

gium inden for et bestemt administrativt/geografisk område; i de første mange år blev de dog ofte kaldt »instrumentister«. Peder Kurrepinds distrikt adskiller sig fra de øvrige stadsmusikanter område ved kun at omfatte landsogne og ingen købstæder.

Med udgangspunkt i Peder Kurrepinds liv og færden samt de specielle forhold i Københavns amt belyses stadsmusikanternes ansættelsesforhold og sociale vilkår. Der lægges især vægt på de mange problemer, som Peder Kurrepind og hans kolleger havde med at håndhæve deres rettigheder over for militærmusikere men også over for stadsmusikanten i København, der truede Peder Kurrepind på hans næring, hvorfor han måtte føre adskillige retssager.

Bogen er en fagligt veldokumenteret og vel-skrevet undersøgelse af en »tilfældig« udvalgt amtsmusikant som eksempel på stadsmusikanternes virksomhed. Undersøgelsen har dog en tendens til at lade retsarkivernes materiale samt Peder Kurrepinds ydmyge supplikker til Kancelliet dominere. Det efterlader ved en almindelig gennemlæsning indtryk af, at stadsmusikantens sociale vilkår var særdeles ringe, måske mere elendige end hvis man havde haft et mindre tendentiøst kildemateriale at supplere og afveje med. Da dette imidlertid næppe eksisterer, kunne der med fordel være brugt et par linjer til at vægte denne side af det anvendte kildemateriale udsagn.

Derimod giver retsmaterialet og klagerne et godt og levende billede af folkemusikkens mangfoldighed på landet, de upriviligerede konkurrenter dukkede op alle vegne. Det var lokale spillemænd, militære musikanter og andre »fuskere« samt stadsmusikanten i København, der »stjal« Kurrepinds rettigheder til at levere musikken til bryllupper og andre festligheder samt på områdets kroer og værts-huse.

Den privilegerede musikanter og hans folk skulle med den i princippet meget udstrakte berøringsflade have et bredt musikalsk repertoire, når han skulle levere musik til *gejstlige og verdslige, til høj og lav, til børn og voksne og til alvor og gammen på alle tider af døgnet*. Alt i alt en ikke uvæsentlig del af lokalsamfundets kulturelle udfoldelser i 1700-tallets Danmark.

Bente Dahl Hansen

Harald Ilsøe: På Papir, Pergament og Palmeblade... Skatte i Det kongelige Bibliotek. En præsentation i billeder og tekst i anledning af 200-årsdagen for bibliotekets åbning for publikum. Det kongelige Bibliotek 1993. 363 s., 575 kr. (Paralleludgave: On Parchment, Paper and Palm Leaves... Treasures of the Royal Library. 1993. 364 s., 800 kr.)

Bibliotekerne selv er ikke som en åben bog, og det gælder især de gamle forskningsbiblioteker med deres gennem århundreder samlede skatte. I anledning af 200-årsdagen for åbningen for publikum har Det kongelige Bibliotek publiceret et pragtværk, udsendt både på dansk og engelsk. Forskningsbibliotekar Harald Ilsøe fører os her med sit indgående bog- og bibliotekshistoriske kendskab gennem bibliotekets samlinger, lader os få et lille indblik i deres indhold og skildrer samtidig udviklingen fra kongens bibliotek til et national- og forskningsbibliotek med internationalt ry. Vi får et kort overblik over det gamle kongernes bibliotek med arvegods, køb og gaver, rødder tilbage til middelalderen. Vi stifter bekendtskab med de mange bogsamlere, hvis biblioteker i tidens løb er indlemmet i Det kongelige Bibliotek, i det 17. århundrede således Laurids Ulfeldt, Joachim Gersdorff og Peder Scavenius. I 1697 blev det påbudt landets bogtrykere at indlevere eksemplarer af alt, hvad der blev trykt, til kongens bibliotek. Selv om det kneb med at efterleve bestemmelsen, lagde den på længere sigt grunden til biblioteket som dansk nationalbibliotek.

I det 18. århundrede kan blandt de erhvervede privatbibliotekers ejere ved siden af den største danske bogsamler Otto Thott nævnes Christian Reitzer, B.W. Luxdorph og P.F. Suhm. I samme århundrede hører Henrik Hielmstjerne hjemme, hvis enestående samling af danske tryk kom til Det kongelige Bibliotek i 1807. For dem alle gælder: privatbiblioteker forgår, men Det kongelige Bibliotek består!

Biblioteket var formelt kongens ejendom til enevældens ophævelse 1848, men ved åbningen i 1793 fik det karakter af en offentlig institution. Det var i oplysningstidens ånd. Adskillige danske studierejsende i udlandet opkøbte bøger og håndskrifter, som nu danner grundlaget for bibliotekets internationale betydning. De var desuden flittige biblioteksgæster – allerede siden 1692 havde de kunnet benytte den franske konges bibliotek i Paris. Herhjemme åbnede P.F. Suhm 1775 generøst sit bibliotek

til gratis benyttelse for publikum af alle stænder og aldersklasser.

I løbet af de sidste 170 år har biblioteket udviklet sig fra det kongelige universalbibliotek i retning mod et fagbibliotek for humaniora, teologi samt rets- og samfundsvidenskab. Samtidig er det udbygget med nationale samlinger. I 1989 blev Universitetsbiblioteket og Det kongelige Bibliotek samlet til en fælles institution, som i begyndelsen af 1993 rådede over 4,5 mio. bøger, ca. 125.000 håndskrifter, godt 240.000 trykte musikaler, omkring 10 mio. billedenheder og godt 250.000 kort.

Værket belyser ved mange fremragende illustrationer en række enkelte temaer, således håndskrifter fra den europæiske middelalder, den tidlige bogtrykkunst, de mange tryk fra reformationstiden, de store kolorerede billedværker fra den følgende tid, kort- og atlasværker, mange sjældenheder om og fra Grønland, Amerika, Nærorienten, Indien og Centralasien, samlingen af hebraica og judaica, billedsamlingen, musiksamlingen med mange danske komponist- og teaterarkiver og den fine bestand af bogbind. Der sluttet med et litteraturuddrag samt et emne-, stikords- og personregister.

Nogle forskere vil måske savne et og andet inden for deres speciale, men for alle benyttet er det en klar dokumentation af bibliotekets mangfoldighed. Ved første gennemgang af værket bliver man overvældet af dette opbud af kulturelle mindesmærker, der har undgået udviklingens ødelæggende følgesvende: voldelige omvæltninger, krige og ildebrande. Man kan bare nævne Jørgen Seefelds bibliotek, der under Karl-Gustav-krigene kom som krigsbytte til Sverige, hvor det gik til grunde ved slotsbranden i Stockholm i 1697, eller Københavns brand i 1728, som bl.a. tilintetgjorde Universitetsbiblioteket samt en række professorsbiblioteker. Det kongelige Bibliotek indeholder dog selv et stort og væsentligt krigsbytte, nemlig Gottorper-biblioteket – en følge af Den store nordiske Krig.

Den næste reaktion er glæden over, at man har fået lov til at kigge ind i dette skatkammer, med ydmyghed over for denne nationale og internationale kulturarv. Vi stifter også bekendtskab med dens samvittighedsfulde forvaltere, der trods tidernes ugunst med ringe bevillinger, som har tvunget dem til at nedprioritere visse områder, alligevel har formået at bevare bibliotekets høje stade.

Som mangeårig benytter af biblioteket og især af håndskriftsamlingen nikker man genkendende til mange illustrationer og fryder sig over nye døre, der åbnes i bogen. Som samarbejdspartner ved indsamling af privatarkiver, hvor Det kongelige Bibliotek koncentrerer sig om danske forfatter-, kunstner- og forskerarki-

ver, mens Rigsarkivet først og fremmest tager sig af politikernes arkiver, har undertegnede fået et lille indblik i nogle af de problemer, som berøres i denne bog. Dette gælder således regeringens håndskriftmateriale. I 1887–1888 måtte biblioteket afgive ca. 600 håndskrifter og 3.000 fra andre håndskrifter udtagne enkeltstykker til Rigsarkivet. Set i bakspejlet var det en temmelig rigoristisk fremgangsmåde, som for en tid skabte bitterhed mellem disse to naboinstitutioner, der begge har kongelig oprindelse, og derfor på visse punkter nødvendigvis overlapper og supplerer hinanden. Man må f.eks. tage i betragtning, at mange fint indbundne gaver til kongen gennem kongens bibliotek havnede i Det kongelige Bibliotek, mens uindbundne eksemplarer af samme eller tilsvarende art ofte findes i Rigsarkivet.

Forhåbentlig bliver der ikke mere anledning til at flage på halv, som man gjorde, da de islandske håndskrifter i 1971 efter megen politisk debat og en retssag blev skænket af staten til Island. Det kongelige Bibliotek er nu godt på vej ind i en ny tidsalder. Med edb-tekniikkens rivende udvikling følger en endnu større åbning udadtil, med nye krav og forpligtelser. Men når øjnene bliver trætte af computerskærmen, kan de finde hvile i Harald Ilssøes værk, som man altid kan vende tilbage til, og som sikkert leder benytteren gennem biblioteket som fortidens kulturelle spejlsal, med megen inspiration og opmuntring – også for fremtiden.

Vello Helk

Knud Chr. Jensen og Jakob Vedsted: Ebeltoft – en søkøbstad. Ebeltoft Museum 1994. 71 s.

I dette forår afsluttedes mange års restaureringsarbejde på Fregatten »Jylland«, der siden 1960 har ligget i Ebeltoft havn – af uransagelige grunde, for Ebeltoft har aldrig været flådehavn; men som indfødt ved man, at det frem for nogen var politiassistent S.A. Jensens indsats, der gjorde udslaget, og man ved også, at det langtfra var alle, der modtog det ophugningsvermodne skrog med glæde, selv om skolebørnene fik fri i dagens anledning. Modtagelsen på havnen kunne om aftenen ses i fjernsynet, og det var noget, der betød noget, også selv om man ikke kunne få øje på sig selv i menneskemylderet på kajen.

Ebeltoft Museum har valgt at fejre begivenheden med en særudstilling om Ebeltoft som søkøbstad, og det er der god grund til. Ebeltoft Vig var engang en af østkystens vigtigste læhavne, og her hentede de søfarende nye for-

syninger, ikke mindst af frisk vand fra kystens kildevæld. Et søslag har der oven i købet også været: I 1659 kæmpede danske og hollandske skibe mod en svensk eskadre; og i kirken kan man se et kalkmaleri, der efter al sandsynlighed forestiller Kristian 2.s kæmpestore orlogsskib »Maria«. I dag er den vigtigere del af søfarten i Ebeltoft flyttet ud til Kattegat-kysten, hvorfra overfarten til Sjællands Odde udgår, og hovedparten af fiskerflåden har nu hjemme i Grenå. Til gengæld har fritidssejlere indtaget vigen på samme måde, som turisterne har indtaget byen.

Knud Chr. Jensens og Jakob Vedsteds bog giver en række øjebliksbilleder af vigens og havnens søfartshistorie, begyndende med den »Nydambåd« og det vikingskib, der strandede på Hasnæs, længe før Ebeltoft blev til. Så følger den nødvendige korte oversigt over købstadens historie, og herefter kommer en række valgte episoder, begivenheder og personskildringer, der hver er med til at belyse byens og havnens udvikling gennem tiderne. Faktisk savner jeg kun én begivenhed, der uden tvivl huskes af alle gamle ebeltoftere, og som jeg selv mange gange har hørt mine forældre berette om, nemlig Görings lystyacht, der »midt i aftensmaden« grundstødte på Ahl tange, den sommer umiddelbart før krigen, hvor han sejlede de danske farvande tynde. Men måske har man ingen billeder af situationen, og et billedløst opslag ville have taget sig besynderligt ud i en bog, hvor der på alle øvrige opslag bringes mindst to illustrationer i sort/hvid eller farver, som alle er af god kvalitet og skarpt og præcist gengivet, hvilket burde være en selvfølge, men desværre ikke altid er det.

For en, der som jeg er vokset op med udsigt over vigen og fem minutters gang til havnen, er det fornøjeligt både at blade i bogen og se billeder, og at læse den. Den er ikke af samme dybtgående grundighed som den, der præger Ebeltoft Museums forrige udgivelse, Jakob Vedsted: *Farvergården i Ebeltoft*, (anmeldt i *Fortid og Nutid* 1994, s. 81), men – eller netop derfor – vil den utvivlsomt kunne finde mange flere læsere – også flere, end der vil være til en måske ad åre udkommende »rigtig« Ebeltofts historie. De korte, velillustrerede og velskrevne historier, der er begrænset til et opslag, gør bogen læservenlig også for mennesker, der viger tilbage for at kaste sig ud i lange, gennearbejdede afhandlinger, og den burde af samme grund også kunne finde købere blandt byens mange turister – hvilket får mig til at foreslå, at den også udsendes på tysk. Jeg er klar over, at det er en opgave, museet ikke selv magter økonomisk, men mon ikke der kunne findes en eller flere sponsorer, f.eks. blandt danske firmaer med handelsforbindelser til Tyskland, eller blandt tyske med

forretnings- eller feriemæssige tilknytninger til Ebeltofttegnet? Ideen være hermed fremlagt til fri afbenyttelse. – Under alle omstændigheder er *Ebeltoft – en søkøbstad* en flot – og forpligtende! – fortsættelse af den skriftserie, som indledtes med bogen om farvergården. Jeg glæder mig til nr. 3!

Vivi Jensen

Preben Sørensen: Under herrer og mestre – om arbejdsvilkår og Danmarks første storkonflikt i 1794. SFAH – skriftserie nr. 30, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie 1992. 140 s., 75 kr.

Preben Sørensen er kendt i den danske arbejderbevægelse for en lang række bøger og hæfter om arbejdsmarkedsspørgsmål og som medredaktør af Arbejdsmarkedshåndbogen, og han har i øvrigt tidligere redigeret LO-Bladet. Allerede på titelbladet mødes vi da også af arbejderdigteren Oskar Hansens manende ord: *Jeg har anet slægters striden imod fremtids fjerne mål. Jeg har set trælletoget i tiden blive mænd bag ved kampfanens bål* – og lades således ikke i tvivl om, at forfatteren har en holdningspræget tilgang til stoffet.

Bogen er opbygget som en række forholdsvis korte kapitler (17), der beskriver baggrunden for den københavnske tømmerstrejke i 1794, dens dramatiske forløb og konsekvenser, bl.a. i form af nedsættelsen af en kommission, der skulle finde årsagen til uroen. Endelig gennemgås forordningen af 21. marts 1800 angående håndværkslavene i København, der blev resultatet af lavskommissionens langsomme overvejelser. Bogen har mange velvalgte illustrationer fra perioden, men der ses også en senere tids xylografer fra Illustreret Tidende (s. 33, 35 og 71). Generelt savnes der fyldestgørende kildehenvisninger såvel til illustrationerne som til bogens mange oplysninger om konflikten og dens forløb. Bogens litteraturliste fremstår i stedet under overskriften »Kildehenvisninger«

Den slags skønhedsfejl skal dog ikke sløre, at bogen kan tjene som en let tilgængelig, første introduktion til tømmerstrejken, ligesom den sammen med supplerende læsning kan være velegnet til studiekredse og kursusvirksomhed inden for fagbevægelsen. Egentlig nyt bringer bogen ikke, men forfatteren søger i det sidste afsnit i det afsluttende kapitel at se begebenhederne inden for håndværksfagene i 1700-tallet, kulminerende med tømmerstrejken, i sammenhæng med senere tiders tackling af arbejdskonflikter. Denne synsvinkel må virke perspektiverende for fagligt aktive,

og det forekommer da også velanbragt, at bogen udgives med støtte fra LO's Oplysningsfond.

Tommy P. Christensen

Preben Jensen og Bjørk Pedersen: I rådhusets skygge. Om byens arrestkamre i rådhuset på Gammeltorv. Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg Kommune 1993, 122 s., 75 kr.

Midt i Ålborgs pulserende centrum ligger byens gamle rådhus fra 1763. Den smukke rokokobygning var tidligere hjemsted for byens magistrat – herfra blev byen ledet. Men det er solsiden, bygningen havde også en skyggeside. I næsten 100 år fungerede Ålborg rådhus til lige som byens arrest. Fra 1763 til 1860 blev rådhusets nederste etage anvendt som kachot for byens kriminelle og øvrige »problembørn«. Arresten har nu fået sin egen historie. I bogen beskriver vagtmester Preben Jensen og fængselsbetjent Bjørk Pedersen, der har en professionel interesse for fængelshistorie, Ålborgs gamle arrest. Det er flere års intense og omfattende arkivstudier efter arbejdstid, der nu præsenteres i bogform. Under arbejdet har forfatterne arbejdet sammen med Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg Kommune.

Bogen er delt op i tre hovedafsnit: Rådhuset, Slutteren (personalet) og Delinkventer (indsatte), hvoraf den bygningshistoriske del udgør over halvdelen af bogen. På de 122 sider bliver læseren ført vidt omkring.

I ældre tid var rådhuset og arresten to adskilte bygninger. Ved midten af 1700-tallet var begge bygninger temmelig brøstfældige, og man planlagde at nedrive dem begge. Byggeplanerne blev i 1757 pludselig fremskyndet, da det gamle arrestkammer styrtede sammen. Magistraten besluttede derfor at opføre et nyt og større rådhus, hvor arresten tidligere havde ligget. I byens nye rådhus blev der også plads til en arrestkælder. Bogen følger meget udførligt – måske for udførligt – rådhusets udvikling og forskellige tiltag inden for arrestområdet de næste 100 år.

Selv om bogens udgangspunktet er stærkt lokalhistorisk, gør de to forfattere sig undervejs flere generelle betragtninger om fængelsvæsenets almene udvikling og forsøger på den måde at sætte Ålborg arrest ind i et større historisk perspektiv. Da nye liberale og humanistiske strømninger omkring 1800 krævede en ændring af arresternes indretning, var en udflytning af Ålborg arrest til en selvstændig og »mere human« bygning på tale. Det blev ved planerne, men små ændringer skete der dog:

madrasser til de indsatte, opvarmning af cellerne, lokum m.v.

Det var stadstjenerens – eller slutteren, som han også kaldtes – opgave at holde tilsyn med arresten og dens fanger. Det var en funktion, som næppe var særlig tillokkende for andre end den allerlaveste almue. Undveg en fange fra arresten, måtte slutteren selv en tur i fængsel. Slutterns pligter var nøje nedfældet i en skriftlig instruks. Opsynet med fangerne var baseret på inspektion ved bestemte klokkeslet. Det kunne lade sig gøre, da fangerne var lagt i jern og lænket til væggen. Lønnen som stadstjener var beskeden, men ved særlige højtider havde han tilladelse til at gå fra hus til hus og indkassere en ekstra skilling. Beretningerne om stadstjenerne og deres drikfældighed er legendariske, og Ålborg har selvfølgelig også sine farverige historier om stadstjenerens udskejelser, slagsmål og fangers undvigelse under hans drukkenskab. I løbet af 1800-tallet kom der mere skik på embedet, og de muntre beretninger afløses af nøgterne brevvekslinger om uniform og pension. Det var blevet agtværdigt at være stadstjener!

Det rige – og ofte meget spændende – kildestof, som findes i retsprotokoller, har de to forfattere, der begge er »fritidsforskere«, naturligvis også brugt. Blandt delinkventerne i Ålborg arrest findes simple tyveknegte, falskmøntnere m.v. En systematisk beskrivelse af kriminalitetens udvikling og omfang i Ålborg by giver bogen dog ikke. Et par sager får en indgående behandling, deriblandt en sag om en ung, ugift pige, der nedkommer i dølgsmål og senere begår barnedrab. Endnu en gang viser det sig, at man i de meget omfattende retsakter kommer meget tæt ind på livet af fortidens danskere. Forfatterne gennemgår sagens gang trin for trin, indtil den anklagede må lade livet på skafottet.

Bogen er velskrevet med mange gode og velanbragte citater, der krydrer fremstillingen. Den er rigt illustreret med byggetegninger, kort, kildegengivelser og fotografier, der gør den meget læsevenlig – om end trykqualiteten og typografien godt kunne være bedre. De fine diagrammer over licitationspriserne m.v. på side 21–22 virker noget overflødige, navnlig da de ikke bruges (eller kommenteres) i brødteksten.

For mig at se mangler bogen en afrunding – eller efterskrift – hvor trådene samles, hvor mere generelle tendenser udpeges, og hvor tiden efter 1860 berøres. Bogen slutter meget brat. Men lad ikke disse småting overskygge, at den er en anbefalelsesværdig bog om et spændende – men forsømt – emne. Måske er dette startskuddet til flere lignende fremstillinger.

Johnny Wøllekær

Karl Kr. Overmark: Da Hjørring blev by. Hjørringbogen 1993. 104 s.

I selve titlen kunne man få en opfattelse af, at der var tale om en byhistorie for Hjørring. Det er nu ikke tilfældet. I stedet er der tale om en relativt kort, veloplagt beskrivelse af 1850'ernes Hjørring. En periode, der af forfatteren udnævnes til helt essentiel for, at Hjørring i det hele taget blev en by. Hvorvidt dette er holdbart, er man vel ikke helt overbevist om efter endt læsning. Men forfatteren viser gennem en ret tæt gennemgang af især byens erhvervsliv – og ikke mindst de mænd, der repræsenterede det – at der skete en fremgang. Der blev flere arbejdspladser, mere handel, mere byggeri – og med oprettelsen af Laane-, Spare- og Discontobanken i 1855 blev Hjørring Vendsyssels finansielle centrum. Netop de vigtige forhold vedrørende bankens oprettelse og dens overlevelse gennem krisen i 1857 er grundigt og levende fortalt. Finansieringen af byens erhvervs- og handelsliv var af afgørende betydning – uden den ingen fremgang – så det er klart, at der må lægges vægt på disse forhold.

Ellers gennemgår forfatteren relativt traditionelt byens erhvervsliv, branche for branche, ved hjælp af oplysninger hentet i folketællinger, skattelister, brandtaksationer, aviser – og erhvervsarkiver. Et godt materiale som købmand Chr. H. Nielsens kopibøger, kassejournaler m.v. er udnyttet flot til at fortælle om købmandens vidtforgrene foretagsomhed. Hjørring Amtstidende er brugt som kilde til både tekst og illustrationer. F.eks. er en tabel over udbuddet af bøger fra M. Petersens Boghandel fundet i avisen – den er godt fanget og fortæller sin historie.

Bogen er rigt og opfindsomt illustreret. Det har slet ikke været nogen let opgave, men den er løst godt. Alt i alt en fin lille publikation om en interessant tidsperiode, der bestemt ikke er overrendt i den lokalhistoriske litteratur.

Poul Porskær Poulsen

Brandt-arbejdernes Historiske Forening: Brandts Klædefabrik – erindringer fra arbejdslivet på en fabrik i hjertet af Odense. Forlaget Brandts Klædefabrik 1993. 280 s., 198 kr.

Brandt-arbejdernes Historiske Forening har begået en stor bog om den bekendte klædefabrik i Odenses hjerte. Stor på mere end én måde, faktisk. De næsten 300 sider er også i vid udstrækning en vellykket bog om en stor

industriarbejdsplads – om fabrikkens dagligdag og udvikling.

Brandts Klædefabrik beskrives grundigt fra starten i 1869 til lukningen i 1977. Perspektivet er naturligvis arbejdernes, og kildematerialet er hentet både i fabrikkens arkiv og i erindringsmateriale. Her fungerer erindringerne bedst. De mange historier om, hvordan man kom i gang på fabrikken, detaljer i arbejdsgangen, historier om arbejdskammerater og chefer, udflugter, sportsskampe og meget mere er spændende læsning. Der er meget nærvær og fortælleglæde i erindringsklippene, som det er sjovt at læse, og som virker troværdige.

Brugen af de skriftlige kilder er også gjort på en troværdig måde – næsten for meget! Her har forfattergruppen nemlig valgt i mange tilfælde at gengive lange, lange citater direkte fra bladet. Det er der talrige eksempler på, og det medfører fra tid til anden en overvældende detaljerighed og en overpertentlig grundighed. F.eks. s. 115, hvor hele korrespondancen i en sag om antagelse af arbejdere under arbejdsfordelingsordningen under krigen gengives. Eller fulde gengivelser af sager fra samarbejdsudvalgets protokol. En større grad af kritisk selektion havde gjort bogen lidt kortere – og lidt mere interessant. Forhåbentlig kommer dette ikke til at lyde alt for overkritisk, for der er ingen grund til at beklage sig over bogens kvalitet som sådan. Men de lange citater – f.eks. også fra fabrikkens festskrifter – generer i læsningen. SU-protokollen, som er nævnt ovenfor, er i øvrigt brugt godt. En lang række sager, som det ellers havde været svært at rekonstruere, har man ved hjælp af denne protokol fået godt hold på.

Men det er nu erindringscitater, der fænger mest, f.eks. den karakteristisk, som Helge Mathiessen giver s. 152: *At være ansat på Brandt, det var lige så godt som at være stats- eller kommunalt ansat. Det gjaldt på alle måder. Også hvis man skulle i banken eller lignende.* På den meget patriarkalsk ledede virksomhed var man nemlig relativt sikker i ansættelsen. I dårlige tider fik arbejderne ikke sparket, men blev på arbejdet og vedligeholdt maskiner og lignende. Til gengæld har lønnen åbenbart også været notorisk dårligere end andre steder. Og de patriarkalske forhold betød også, at der ikke blev konfliktet. Man havde det jo godt nok. Dette går igen i mange af beretningerne: Brandt var et godt sted at være, og fabriks-ejerne omtales generelt pænt. Det er der jo ikke noget galt ved – og der er formodentlig givet udtryk for en ægte tilfredshed og identifikation med arbejdspladsen. En arbejdsplads, som Brandt-arbejdernes Historiske Forening har ønsket at hædre og mindes med denne bog. Det er der i en samlet betragtning kommet en god bog ud af. Som afslutning skal nævnes, at

billedmaterialet, som gengives i bogen, er meget fint. De mange fotografier er smukt gengivet og giver et godt indtryk af arbejdsprocesser og dagligdag på en stor fabrik.

Poul Porskær Poulsen

Ole Sohn: Et liv i kamp og kærlighed – om sygeplejerske Elna Hiort-Lorenzen. Dansk Sygeplejeråd 1993. 158 s.

Efter at have opgivet en karriere som DKP-formand opnåede Ole Sohn i 1992 megen omtale for sin spændende og vigtige bog om Arne Munch Petersens skæbne: *Fra Folketinget til celle 290*. Bogen fastslog én gang for alle, hvad der var sket med den tidligere danske folketingsmand, da han under mystiske omstændigheder »blev væk« i Moskva i 1937.

Arbejdet med denne bog gav Ole Sohn kontakt til Munch Petersens enke Elna Hiort-Lorenzen, og når man læser denne biografi om hendes liv, er der ikke noget at sige til, at Ole Sohn fik lyst til at se historien også fra hendes side. Elna Hiort-Lorenzen har nemlig oplevet mere end de fleste og vækker ydermere respekt og agtelse gennem sit arbejde og sin livsgerning. En stærk kvinde, der gjorde det »rigtige«, forstået på den måde, at hun kæmpede en social kamp – både som politisk menneske og som professionel sygeplejerske. Man får megen sympati for hovedpersonen.

Elna Hiort-Lorenzen blev født 1902 i et godt, borgerligt hjem, uddannede sig til sygeplejerske og rejste 1926 til Chile for at arbejde som sygeplejerske i tre år. Udlængsel havde hun og en bevidsthed om, at hun ville satse på en egen karriere, i modsætning til så mange af sine medsøstre, hvis karriere blev giftermål og husmodergerning. Opholdet i Chile var med til at danne hendes sociale bevidsthed. Her oplevede hun nød og elendighed – og følgerne af en aggressiv amerikansk imperialisme.

Vel hjemme igen blev hun sygeplejerske på svagbørnskolonien på Torø. Det blev hendes mission de næste par år, hvor også troen på, at det var i DKP, hun hørte hjemme, voksede frem. Det fik hende også til at kritisere Dansk Sygeplejeråd for at være en »tanteforening«, og i protest meldte hun sig ud.

Imidlertid blev hun medlem af kommunistpartiet, hvilket gav hende lysten til at gå ind i Dansk Sygeplejeråd igen og kæmpe for at gøre rådet til en rigtig fagforening og ikke blot en standsforening. Hendes tanker om aktiv faglig politik vakte voldsom diskussion og resulterede bl.a. i det første kampvalg om formands-posten i Dansk Sygeplejeråd i 1933. Det var dog ikke Elna Hiort-Lorenzen selv, der stillede op – det var alligevel for radikalt.

Gennem DKP havde hun mødt Arne Munch Petersen, og i 1935 blev de gift. Det var et rigtigt revolutionært par, der tog på et års ophold i Moskva i 1936. Her boede de på det berømte hotel Lux, Elna gik på Lenin-skolen og Arne arbejdede i Komintern. De kom hjem igen, men kort tid efter måtte Arne Munch Petersen vende tilbage til Moskva, og man så ham ikke siden i Danmark.

Elna Hiort-Lorenzen ønskede at yde et mere direkte antifascistisk arbejde som sygeplejerske i Spanien. Borgerkrigen rasede, og fra hele Europa strømmede frivillige til for at give en hjælpende hånd til den spanske regerings kamp mod Franco. Elna kom også af sted i sommeren 1937 – og hun kom også efter lang ventetid ind i Spanien. Her blev hun imidlertid arresteret næsten øjeblikkelig, mistænkt for at være spion. Så hendes tur til Spanien blev et langt fængselsophold, inden hun endelig blev løsladt og kunne vende tilbage til den tomme lejlighed, hvor Arne ikke var vendt tilbage. Hvordan det videre gik med sovjetsystemets og Aksel Larsens fortællelser om deres viden om Arne Munch Petersens skæbne skal ikke refereres her – det må være kendt stof. Elna kastede sig ud i illegalt arbejde, mens hun ventede på, at hendes mand skulle vende hjem, og efter krigen blev hun via et lederkursus på Aarhus Universitet afdelingsleder på sygehuset i Nykøbing Sjælland. Et arbejde, hun var glad for, og hvor hun havde lejlighed til at bryde med nogle af de traditioner, der var i sygeplejegeringen, og hvor hun bl.a. var hovedpersonen bag den første sygeplejeforskolet i Danmark.

Som det kan forstås et spændende liv, som skildres ganske velskrevet på baggrund af interviews med hovedpersonen. Bogen bærer præg af, at det »næsten« er Elna selv, der fortæller – og det giver fra tid til anden gode detaljer, som måske ellers ikke var kommet frem. F.eks. hendes afvisning af flere friere, hendes oplevelser i det spanske fængsel – og de varme følelser for Arne Munch Petersen, der blev bevaret trods den korte tid, de nåede at få sammen. At bogen næsten er fortalt af hovedpersonen selv, gør vel også, at der er lagt en del vægt på livet som sygeplejerske, hvilket naturligt har spillet en afgørende rolle for Elna Hiort-Lorenzen, men som måske ville have været mere underspillet, hvis en udefra havde skrevet en bog om hende. Det er nogle af disse ting, der gør bogen ganske spændende sine steder – og endnu et godt dokument om en efterhånden meget velbeskrevet tidsperiode.

Poul Porskær Poulsen

Anders Engelbrecht: Konge-Emblemet – et nationalt symbol under besættelsen. Odense Universitetsforlag 1993. 96 s., 150 kr.

Når de fleste andre dansk-nationale symboler fra besættelsestiden er glemt, bevarer »Konge-Emblemet« sin position. I mere end 1 mio. stk. blev det solgt i sølv- og guldudgaver og båret af hele den voksne befolkning, kvinder såvel som mænd. Mange eksemplarer ligger endnu hos private som et håndgribeligt minde om de fem onde år. Museumsassistent Anders Engelbrecht ved Fredericia Museum har underkastet besættelsestidens danske holdningsknap par excellence en fortjenstfuld genstandshistorisk undersøgelse. Hovedkilden har været arkiverne efter emblemet's designer, medaljøren og billedhuggeren Arno Malinowski og producenten Georg Jensen Sølv samt emblemerne selv i de bevarede typer.

Konge-Emblemet blev fremstillet og solgt i forbindelse med Nationalindsamlingen op til Christian X's 70-årsdag i 1940. Emblemet's sammenstilling af Dannebrog, kongemonogrammet, kronen og kongens årstal 1870–1940 i en stram, gennemtænkt opbygning skulle blive en salgsmæssig succes samtidig med, at det gav gode indtægter til Kong Christian den Tiendes Fond. Emblemet's forskellige udgaver varierede i pris, og de signaliserede derfor både bærerens nationale sindelag og hvor meget, den enkelte havde kunnet investere i synlig danskhed.

Foruden det design- og brugshistoriske er emblemerne håndværksmæssige tilblivelse beskrevet. Undersøgelsen rundes af med en række veldokumenterede eksempler på sekundær brug af emblemet's symbol, f.eks. som rudedekoration og i illegal sammenhæng. En så massiv succes blev fulgt op af andre kongemonogrammer. Det vises, hvordan bl.a. udskårne kongemonogrammer fra mønter var i brug parallelt med Konge-Emblemet. Det kunne måske have været en ide at se ud over landegrænserne, hvor nationale knaphulsembler også var i brug. På trods af forbud brugtes i Norge Håkon 7.'s monogram udskåret af mønter, dvs. en tydelig parallel til de danske møntemblemmer. Bogen er velillustreret og forsynet med tabeller over salgstal fra 1940, da emblemet blev lanceret, indtil 1947, da salget ophørte. Et tilsyneladende smalt emne har fået en gedigen undersøgelse, der på en overraskende måde forbinder identitets- og genstandshistorie.

Peter Bondesen

Claus Bjørn, red.: Set fra luften. Sylvest Jensen og den danske bondegård. Det kongelige Bibliotek og Landbohistorisk Selskab 1993. 124 s., 188 kr.

Bogen er udgivet i anledning af Det kongelige Biblioteks 200 års jubilæum som offentligt nationalbibliotek. Den skal samtidig være med til at markere, at bibliotekets kort- og billedsamling i 1989 erhvervede hele billed- og negativsamlingen fra Sylvest Jensens Luftfoto A/S. Samlingen fra Danmarks absolut største luftfotofirma indeholder optagelser tilbage fra 1930'erne og 50 år frem.

Udgivelsen er meget naturligt sket i samarbejde med Landbohistorisk Selskab, da luftfotografiet herhjemme først og fremmest fik sin udbredelse i kraft af de mange tusinde »bondegårdsportrætter«, der efterhånden fik en hædersplads i landbohjemmene.

Bogen indledes med en gennemgang af luftfotografiets historie. De første bevarede danske luftfotografier stammer fra en ballonopstigning i Tivoli i 1890. For øvrigt en dramatisk affære, idet fotografen tabte sit kamera under opstigningen, men til alt held for Allers *Illustreret Familiejournale*, som stod bag fotograferingen, var der blandt tilskuerne en fotograf med et skudklart kamera, som kunne overtage den uheldige fotografs plads i gondolen.

Teknikken til luftfotooptagelser tog, som så meget andet, et gevaldigt spring fremad under 1. verdenskrig, fordi luftfotografier af fjendens stillinger begyndte at få væsentlig betydning. Da Viggo Sylvest Jensen i 1935 blev hjemsendt fra militæret som færdiguddannet flyver, var teknikken til luftfotograferinger derfor gennemprøvet, og der var da allerede et par firmaer i Danmark, som kunne levere luftfotos. Det nye ved Sylvest Jensen var, at han foretog systematiske gårdfotograferinger, for så efterfølgende at tilbyde en forstørrelse af billedet til gårdens ejer. Konceptet blev en bragende succes, billederne solgte næsten sig selv. I slutningen af 1940'erne nåede firmaet op på mere end 100 ansatte og 17 flyvemaskiner – og blev på det tidspunkt regnet for verdens største af sin art. I løbet af 1960'erne blev markedet for luftfotos mindre, og Sylvest Jensens firma indledte nedtrapningen mod lukningen i midten af 1980'erne. Bogen omhandler også et par af Sylvest Jensens konkurrenter, hvis samlinger også findes på Det kongelige Bibliotek.

Stort set alle danske gårde er fotograferet fra luften af Sylvest Jensen eller dennes konkurrenter, og bogen indeholder da også en nøje opskrift på, hvilke oplysninger man skal bruge for at finde frem til gamle luftfotos af en bestemt gård.

Efter de to første kapitler, som behandler luftfotografiet og dets teknik, bringes Peter Michelsens interessante afsnit om, hvordan billederne kan »læses«, og hvordan den landlige bebyggelse udviklede sig i de ca. 50 år, Sylvest Jensens firma eksisterede. Her kan der virkelig hentes megen inspiration til at se på luftfotos af den danske bondegård.

Den sidste halvdel af bogen er brugt på en gennemgang af luftfotos af tolv gårde forskellige steder i Danmark. Der er medtaget tre billeder af hver gård, tidsmæssigt fordelt ud over perioden 1936–1981. De forandringer, der kan ses på billederne, forsøges kommenteret i forhold til udviklingen og lokal byggeskik. For den, der vil øve sig i at se på luftfotografier, er dette afsnit velegnet, men for den almindelige læser er forskellene i lokal byggeskik nok for små til, at interessen kan holdes fangen hele vejen.

Ideen med at opdele bogen i to »temaer« om luftfotografiet og om landejendommenes udseende og udvikling er rigtig god, men de fire kapitler står nok lidt for isoleret i forhold til hinanden, og det betyder, at der er en del overlapninger og gentagelser i bogen. En strammere redigering af materialet ville formentlig have gjort bogen mere pædagogisk og læsevenlig.

Alt i alt bliver man betydeligt klogere på luftfotografiets historie og den danske bondegård, når man har læst denne bog, og med de mange illustrationer får man tilmed et »katalog« over de forskellige typer luftfotografier. Endelig skal bogens forside fremhæves som fremragende. Billedet viser en stue med et luftfotografi af gården placeret sammen med barometeret, pibestativet og udtrækslampen med skærm – et billede, der beskriver landbohjemmet, så man næsten kan høre fluerne summe i middagsheden.

Holger Dyrbye

Arne Broegård: Vanløsebogen. Tekst, billeder og kort. Forlaget Solitude 1993. 96 s., 148 kr.

Peter Korsgaard: På strøgtur med oldemor. Fra Holbæk arkiv 1993, 96 s.

Vilfred Friborg Hansen (red.): Folk og Liv på Røndeegnen 11. AOF Rønde 1993, 108 s., 112 kr.

På det lokalhistoriske bogmarked dukker i disse år et væld af »historiske billedbøger« op. Det er frugten af de lokalhistoriske arkivers store indsamlingsarbejde, som nu høstes. Men hvorfor er denne bogform så populær? Svaret er i og for sig enkelt. Fotografier er en glim-

rende historisk kilde, når en egn, et sogn eller en købstad skal have sin nyeste historie fortalt på let tilgængelig måde. De gamle falmende fotografier gør vores fortid umiddelbart nærværende. Her kan læseren studere forgangne tider. Fotografierne vækker genkendelsens glæde, når en bygning, person eller lignende, som vi kender eller har hørt om, pludselig skimtes på billedet. Eller åbner mulighed for at studere bygninger, som for længst er forsvundet.

Med deres udseende og indhold appellerer de historiske billedbøger til en langt større læserskare end traditionelle historiske fremstillinger – og lokalarkivet får flere mennesker i tale. Desuden er de historiske billedbøger den perfekte gave.

Her skal tre eksempler på historiske billedbøger kort præsenteres. De ligner hinanden og alligevel ikke. De adskiller sig på væsentlige punkter i opbygning og i måden, hvorpå stoffet vægtes. Det kunne derfor være på sin plads at fremkomme med nogle generelle betragtninger over de historiske billedbøger som genre – dens fordele, mangler og muligheder.

I *Vanløsebogen* har Arne Broegård valgt før-og-nu-stilen, hvor gamle fotografier sammenstilles med nyere optagelser. Denne form gør tidens tand – historiens forandringer – meget konkret. Her kan byens udvikling studeres fra det ene billede til det andet, navnlig i et område som Vanløse, hvor udviklingen fra landsby til forstadskvarter for storbyen har skabt enorme forandringer – fra sjællandsk bindingsværksidyl til forstædernes etagebyggeri. Derfor ligger bogens tyngdepunkt naturligt i begyndelsen af vort århundrede, hvor Vanløse endnu ikke var opslugt af København.

Før-og-nu-formen har mange fordele, men med al den har også sin bagside. Det er ganske tilfældigt, hvilke emner bogen kan illustrere – men det er et fælles problem for alle historiske billedbøger. Bøgernes indhold er ganske afhængigt af, hvad der er bevaret i arkiver og på museer. Ofte er det sådan, at visse motiver virker mere tillokkende for kameraets linse end andre. Teknisk isenkram har altid fascineret »manden bag kameraet«, og det bærer *Vanløsebogen* også præg af. Der er mange billeder af sporvogne, lokomotiver og lignende, der pludselig får en meget fremtrædende rolle i Vanløses historiske udvikling – hvilket de muligvis også fortjener. For at bøde på dette misforhold har bogen et indledende afsnit, der i store linier fortæller Vanløses historie.

Peter Korsgaards bog er på sin vis også en helt traditionel historisk billedbog, hvor han tager læseren med på strøgtur i Holbæk på oldemors tid. Bogen er lagt an som en billedmæssig byvandring, hvor forfatteren tager læ-

seren med ned ad den ene gade og op ad den næste. Tidsmæssigt er strøgturen afgrænset til tiden omkring 1880–1920, hvor industrialiseringen med hastige skridt forandrede den gamle sjællandske købstad.

På strøgtur med oldemor hører så absolut til de bedre inden for billedbogsgenren. Den udmærker sig bl.a. ved sit meget fine lay-out. Ikke alene er den billedmæssige kvalitet gennemgående meget høj, men der er også kælet for de små detaljer ved bogens udformning. Fotografiernes format varierer i både størrelse, bredde og beskæring, ligesom de gode og fyldige billedtekster er placeret forskellige steder på siden og med forskellige bredder. Det gør bogen meget indbydende – forandring fryder som bekendt. Personlig er jeg meget begejstret for de korte introduktioner, som findes, før læseren vandrer videre ned ad en ny gade. Her smelter billede og tekst bogstavelig talt sammen, idet teksten er skrevet i himmelen. Peter Korsgaards lille bog viser med al tydelighed, hvilke muligheder billedbøgerne rummer. En opfordring til at bruge fantasien, at lave skæve vinkler og beskæringer. Til at bryde ensformigheden.

I periferien af de historiske billedbøger finder vi *Folk og liv på Røndeegnen 11*. Det er egentlig en samling af erindringer og lokalhistoriske artikler af meget skiftende kvalitet, men to af artiklerne er udelukkende baseret på materiale fra billedarkiver. I artiklen *Det forsvundne Rønde* præsenteres læseren for en række fotografier af huse, som er optaget, umiddelbart før bygningerne måtte vige pladsen for parkeringspladser, banker eller supermarkeder. Det er et prisværdigt registreringsarbejde, artiklens forfatter, Per Høst, her har gjort – men de mange fotografier ligner hinanden, og artiklen virker tung og noget monoton. Desuden er billed- og trykqualiteten for dårlig, så motiverne ikke kommer til deres ret. Minimumskravet til den slags bøger og artikler må være, at fotografierne gengives i en rimelig kvalitet.

I den anden artikel, *Fra billedarkiverne*, præsenteres man for en stribe hverdags- og festbilleder fra familiealbummet. Det er en god idé at vise andre billeder end de sædvanlige, men hvorfor ikke gøre billedteksten mere udbydende og perspektivrig? Billedtekster skal i sagens natur være korte og præcise, men ikke for korte. Alt for ofte bliver de her en alenlang liste af navne, som sjældent siger læseren noget. Hvorfor skal det være sådan? Der kunne sagtens være spundet en ende over dagligstuenes indretning, personernes påklædning (moden), arkitektur, det budskab, som man sender med fotografiet, osv. De gamle fotografier er en fantastisk kilde til meget mere end slægtshi-

Anmeldelser

storie! Ofte får man det indtryk, at billedteksterne er skrevet med venstre hånd.

De historiske billedbøger rummer mange muligheder, som bør og skal udnyttes. Lad

være med at springe over, hvor gærdet er lavest! Brug fotografiernes mange muligheder fuldt ud!

Johnny Wøllekær